

عنوان و لقب در ژانر اعلامیه ترحیم: مطالعه موردی شهر تبریز

علی رضاقلی فامیان^{*۱}، ماندانا کلاهدوز محمدی^۲

۱. دانشیار زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲. دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۳ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۱۲

Kinship and Social Titles in Death Announcements: A Case Study in Tabriz

Ali Reza Gholi Famian^{*1}, Mandana Kolahdouz Mohammadi²

1. Associate Professor of Linguistics, Payame Noor University, Tehran, Iran

2. Ph.D. in Linguistics, Payame Noor University, Tehran, Iran

Received: 2022/10/05

Accepted: 2022/12/03

10.30473/il.2024.65691.1564

Abstract

Titles, kinship terms and nicknames are supplementary words that are voluntarily inserted next to the individuals' names and are often used to pay tribute and show the kinship relation or social status of the person. The purpose of this study is to investigate the social titles, kinship terms as well as nicknames in 424 condolence letters collected from different areas in Tabriz, Iran. This paper reports a descriptive-analytical study. Findings indicate that there are many differences between using kinship terms and social titles as far as the gender of individuals are concerned. According to the findings, the frequency of social titles in the group of men (2781) is much higher than the frequency in that of women (328), which emphasizes the importance of the social roles attached to men in the genre under study. On the other hand, the number of kinship titles for women is higher, both in terms of type (51 cases) and in terms of frequency (1599), which in fact compensates for the limitation of titles and social titles for women. Regarding the reference to job titles such as "doctor" and "engineer", the frequency of job titles is higher in men corpus

Keywords: Social Title, Nickname, Kinship Term, Death Announcement, Gender, Tabriz, Sociolinguistics.

چکیده

عنوان، خویش‌واژه و لقب آن دسته از نام‌های الحاقی هستند که به اختیار در کنار نام فرد درج می‌شوند و در اغلب موارد به منظور ادای احترام و نشان‌دادن منزلت اجتماعی فرد و همچنین بازنمایی پیوندهای خویشاوندی به کار می‌روند. هدف مطالعه حاضر بررسی عنوان اجتماعی، خویش‌واژه‌ها و لقب در ۴۲۴ اعلامیه ترحیم کاغذی گردآوری شده از مناطق مختلف سطح شهر تبریز است. تحقیق حاضر مطالعه‌ای توصیفی - تحلیلی است و داده‌های پژوهش به صورت میدانی گردآوری شده است. یافته‌های تحقیق حاکی از تفاوت فراوانی عنوان‌ها و القاب اجتماعی و خویشاوندی در دو گروه زنان و مردان است. بر اساس یافته‌ها فراوانی عنوان یا لقب اجتماعی در گروه مردان (۲۷۸۱) بسیار بیشتر از فراوانی در گروه زنان (۳۲۸) است که بر اهمیت نقش اجتماعی مردان در ژانر مورد مطالعه تأکید می‌کند. از سوی دیگر تعداد عنوان‌های خویشاوندی برای گروه زنان، هم از نظر نوع (۵۱ مورد) و هم از منظر بسامد (۱۵۹۹) بیشتر است که در واقع جبران‌کننده محدودیت عنوان‌ها و القاب اجتماعی برای زنان به شمار می‌آید. در خصوص اشاره به عنوان‌های شغلی نظیر «دکتر» و «مهندس» نیز فراوانی به‌کارگیری در گروه مردان بیش از زنان است.

کلیدواژه‌ها: عنوان اجتماعی، لقب، خویش‌واژه، اعلامیه ترحیم، جنسیت، تبریز، زبان‌شناسی اجتماعی.

*Corresponding Author: Ali Reza Gholi Famian

Email: famianali@pnu.ac.ir

* نویسنده مسئول: علی رضا قلی فامیان

مقدمه

مرگ بزرگ‌ترین راز زندگی است و انسان تنها گونه‌ای است که از محدودیت زندگی خود، آگاه است. از دوران ماقبل تاریخ مرگ امری مقدر تلقی شده و در تقریباً تمام فرهنگ‌ها مجموعه‌ای از آداب و رسوم پیرامون این رویداد اجتناب‌ناپذیر شکل گرفته است. این آداب بر حسب تجربیات هر قوم متفاوت‌اند و هر ملتی رسوم مربوط به مرگ را به گونه‌ای ویژه برگزار می‌کند. یکی از آداب مربوط به مرگ، اطلاع‌رسانی اطرافیان شخص متوفی است که معمولاً از طریق نگارش و انتشار اعلامیه‌ی ترحیم انجام می‌گیرد. پس از دهه‌ها انتشار اعلامیه‌های ترحیم در قالب‌های مختلف رسانه‌ای، اکنون می‌توان از گونه‌ای موسوم به ژانر اعلامیه‌ی ترحیم سخن گفت، ژانری که نمونه‌هایش را می‌توان هرروزه در دیوارها، روزنامه‌ها و رسانه‌های مجازی دید. بخش عمده‌ی اطلاعات مندرج در این ژانر ماهیت زبانی دارد. باتوجه به دو ویژگی زبان - محوری و نقش آن در جامعه، می‌توان ادعا کرد که این ژانر آینه‌ای است که تفکرات و باورهای لایه‌های مختلف اجتماع را منعکس می‌کند (مدرسی، ۱۳۶۸: ۴-۵).

در یک اعلامیه‌ی ترحیم به طور معمول اطلاعاتی در خصوص نام و پایگاه اجتماعی متوفی و خویشاوندان او، زمان و مکان برگزاری مراسم مختلف درج می‌شود. علاوه بر این اطلاعات اولیه، اعلامیه‌ی ترحیم فرصتی فراهم می‌آورد تا نهادهای اجتماعی گوناگون اعم از نهاد خانواده یا نهادهای گسترده‌تری مانند سازمان‌ها و ادارات و امثال آن نسبت خود را با شخص متوفی مشخص کنند. ترتیب و کیفیت درج اسامی نهادها و القاب به‌کاررفته در توصیف اشخاص و نهادها مهم و از منظر جایگاه اجتماعی نشان‌دار است. در بسیاری از موارد نام شخص با عنوان یا لقبی خاص همراه می‌شود. برخی از آنها مانند «پدر»، «مادر بزرگ»، «فرزند»، «داماد»، روابط خویشاوندی را نشان می‌دهند و مواردی دیگر مانند «دکتر»، «سرهنک» و نظایر آن جایگاه‌های شغلی و حرفه‌ای شخص متوفی و یا اطرافیان او اشاره دارند. همچنین، مواردی از عنوان‌ها و القاب مانند «حاج»، «حاجیه»، «سید» حاوی بار فرهنگی و دینی خاص هستند.

در مطالعه‌ی حاضر می‌کوشیم پس از جمع‌آوری شمار قابل‌توجهی از اعلامیه‌های ترحیم شهر تبریز، عنوان‌ها و القاب مندرج در آنها را شناسایی و ارزیابی کنیم. یکی از دلایل استفاده از ژانر اعلامیه‌ی ترحیم این است که مواردی از عنوان‌ها و القاب مورد بررسی صرفاً به این ژانر اختصاص

دارند. برای مثال، در گفتار یا سایر متون مکتوب به‌ندرت از عنوان‌هایی مانند «کربلاییه» یا «ام‌الزوجه» برای زنان استفاده می‌شود، درحالی‌که با نگاهی اجمالی به اعلامیه‌ها با چنین مواردی برخورد می‌کنیم.

عنوان یا لقب، به بیان ساده، نامی است غیر از نام اصلی و رسمی که به فرد نسبت می‌دهند تا جایگاه او را در خانواده و جامعه نشان دهد. استفاده از عنوان و لقب در زندگی روزمره و بدیهی فرض می‌شود و معمولاً در ژانر اعلامیه‌ی ترحیم نیز - خواه برای شخص متوفی، خواه افرادی که به نحوی نام‌شان در اعلامیه درج می‌شود - شاهد کاربرد گسترده‌ی عنوان‌ها و القاب هستیم. در واقع، به نظر می‌آید اعلامیه‌ی ترحیم ژانری است که در آن شبکه‌های پیچیده و متراکم روابط خویشاوندی و نیز شغلی و حرفه‌ای فرصت بازنمایی پیدا می‌کنند و به همین علت مطالعه‌ی دقیق عنوان‌ها و القاب مندرج در این ژانر از منظر اجتماعی حائز اهمیت است.

شهر تبریز، مرکز استان آذربایجان شرقی، دارای جمعیتی حدود یک میلیون و ششصد هزار نفر است و به طور طبیعی هر روز برای شماری از شهروندان این شهر اعلامیه‌ی ترحیم چاپ و منتشر می‌شود. با این که زبان اکثریت ساکنان این شهر ترکی آذری است، اعلامیه‌های ترحیم معمولاً به زبان فارسی هستند. البته در سال‌های اخیر انتشار اعلامیه به زبان ترکی نیز رواج پیدا کرده است که موضوع مطالعه‌ی حاضر نیست.

چارچوب نظری تحقیق

به باور کریستال^۱، تحلیل گفتمان رویکردی است که به تجزیه و تحلیل زبان می‌پردازد و هدف آن آشکارسازی روابط قدرت پنهان و فرایندهای ایدئولوژیکی در زبان‌شناسی است. این رویکرد بیشتر با بافت اجتماعی که متون در بستر آنها به وجود آمده‌اند ارتباط دارد و باید در همان بافت تفسیر شوند (کریستال، ۱۹۹۲: ۸۷)؛ بنابراین هدف از بررسی یک فرآیند (قدرت، ایدئولوژی و جنسیت در اعلامیه‌های ترحیم) لزوماً کشف معانی پیچیده موجود در متن نیست، بلکه ابهام‌زدایی و شفاف کردن آن دسته از فرایندهای مربوط به تولید و درک است که به تحلیل‌گر قدرت تشخیص ایدئولوژی موجود در زبان و معرفی آن به دیگران را می‌دهد (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۲۳). در نتیجه آنچه خواننده را در دست‌یافتن به ایدئولوژی اعلامیه‌ی ترحیم یاری می‌رساند تحلیل گفتمان است؛ بنابراین

1. Crystal, D.

متوفی را به خواننده اعلامیه ترحیم منتقل می‌کند. فرناندز^۴ (۲۰۰۷) در مقاله خود به بررسی ابزار زبان‌شناختی موجود در اعلامیه‌های دوران ویکتوریا می‌پردازد چرا که این دوره زمانی از منظر موضوعات طبقه اجتماعی و موضوع مرگ دوران پر تنشی محسوب می‌شود. وی این ابزار زبان‌شناختی را در شش گروه زبان تمثیلی، مبالغه، واژگانی با بار عاطفی مثبت و منفی، عبارات تسکین طبقه‌بندی نموده است. بر اساس شواهد به‌دست‌آمده، وی معتقد است که اعلامیه‌های ترحیم صرفاً برای اطلاع دادن فوت یک فرد به کار نمی‌روند، بلکه نشانگر نگرش اجتماعی و قراردادهای مربوط به مرگ‌ومیر هستند. در حقیقت، اعلامیه‌های ترحیم قرن نوزدهم در درجه اول به‌عنوان رسانه‌ای در جهت خدمت به اهداف اجتماعی عمل می‌کردند تا خانواده‌ها بتوانند جایگاه خود را در جامعه نشان دهند و در درجه دوم به‌مثابه یک آینه زبانی و اجتماعی سبک زبانی درخور شأن اجتماعی، ارزش مدنی، وضعیت اقتصادی یا اعتقادات مذهبی فرد متوفی را بازتاب دهند.

آفول^۵ (۲۰۱۲) در مقاله‌اش به نقل از واتسون^۶ چهار گام یا بخش^۷ برای اعلامیه‌های ترحیم معرفی کرد. اولین بخش شامل نام و سن فرد متوفی و همچنین زمان و مکان درگذشت وی می‌شود. بخش دوم شامل شرح حال فرد متوفی است. بخش سوم، فهرست بستگان متوفی است و بخش چهارم اطلاعات اضافی که شامل نشانی‌ای است که می‌توان به آن کارت تسلیت و نذورات ارسال کرد.

جلیلی‌فر و همکاران (۲۰۱۴) در مطالعه‌ای بر روی اعلامیه‌های ترحیم نشان دادند روابط ضمنی فرهنگی - اجتماعی تأثیرات مهمی بر روی زبان دارد که در اعلامیه‌های تدفین منعکس شده است.

الهام‌بخش و همکاران (۲۰۱۵) به تحلیلی مقایسه‌ای ژانر در کارت‌های یادبود^۸ به زبان انگلیسی و اعلامیه‌های ترحیم به زبان فارسی پرداختند. در خلال این مطالعه ۴۰ اعلامیه ترحیم از شهر یزد و ۲۲ کارت یادبود انگلیسی نیز از توریست‌هایی که به این شهر آمده جمع‌آوری و از منظر ۹ بخش مورد بررسی قرار گرفتند. بخش اول مربوط به نوع مجلس ترحیم (سوم، چهلم و سالگرد) می‌شد. بخش دوم در

مفروضات نظری که مقاله حاضر به آن تکیه می‌کند، عمدتاً از تحلیل گفتمان مشتق شده است. به طور خاص، در اینجا مفهوم گفتمان «اجتماعی - نظری» فرکلاف^۱ (۱۹۹۲) مدنظر است. وی مفهومی سه‌بعدی از گفتمان را ارائه می‌دهد، یعنی گفتمان را به‌عنوان متن، نمونه‌ای از تمرین گفتمان و عمل اجتماعی معرفی می‌کند. وی بر این عقیده است که رویکرد سه‌بعدی‌اش علاوه بر ارزیابی روابط بین گفتمان و سازوکارهای اجتماعی، موجب ارتباط خصوصیات مفصل متون به طور منظم با خصوصیات اجتماعی رویدادهای گفتمان به‌عنوان مصادیق هنجار اجتماعی می‌شود (فرکلاف، ۱۹۹۲: ۸). نگاه اجتماعی و زبانی فرکلاف به ما امکان می‌دهد فراتر از تجزیه و تحلیل زبان در متون بپردازیم و عناصر و الگوهای زبانی موجود در متن را با قراردادهای اجتماعی و هنجارهای جامعه در مورد سنت‌های ترحیم پیوند دهیم.

پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر مطالعات قابل‌توجهی با اتخاذ رویکردهای متفاوت، به تحلیل و بررسی ویژگی‌های زبان‌شناختی اعلامیه ترحیم در زبان‌ها و مکان‌های مختلف انجام گرفته است که در ادامه به مواردی از آن‌ها اشاره می‌شود.

مور^۲ (۲۰۰۲) در مقاله خود به بررسی ایدئولوژی در آگهی‌های ترحیم هفته‌نامه خبری و بین‌المللی اکونومیست می‌پردازد. اکونومیست نشریه‌ای تأثیرگذار است که از سوی مخاطبان برجسته جهانی از نظر سیاسی و اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد. فرض وی بر این است که آگهی‌های ترحیم چاپ شده در این هفته‌نامه نیز ایدئولوژی خاصی را منتقل می‌کنند و حتی از سویی آگهی‌های ترحیم را در جهت پیشبرد اهداف خود به کار می‌گیرند که خود نمونه بارزی از بینامتنیت است. بر اساس یافته‌های وی ایدئولوژی در شناسایی فرد متوفی و نحوه شناساندن وی از طریق نظام‌های نشانه‌شناسی متن و تصویر مؤثر است.

همان‌طور که بارانیک، شیلر و میلر^۳ (۲۰۰۵: ۳۶) استدلال می‌کنند، کارکرد اصلی اعلامیه ترحیم شناساندن متوفیان به طیف گسترده‌ای از خوانندگان از طریق اطلاعات بیوگرافی است. اطلاعاتی که شخص را از دیگران متمایز می‌سازد و در مرحله‌ای فراتر غم و اندوه از دست دادن فرد

4. Fernández

5. Afful, J. B.

6. Watson, G.

7. Moves

8. Memorial cards

1. Fairclough, N.

2. Moore, S.

3. Baranick, A. Sheeler, J. and Miller, S.

مربوط به حضور مداحان اهل بیت و سخنرانی است که معمولاً در بخش مردانه مسجد مدیحه‌سرایی و سخنرانی می‌کنند. در بخش هشتم که در ذیل بخش قبلی قرار می‌گیرد مربوط به برگزاری مجلس زنانه است که معمولاً در زمان‌های قدیم در داخل منازل و در سال‌های اخیر در بخش زنانه همان مسجد برگزار می‌شود.

شمار مطالعات مربوط به لقب و لقب‌گذاری در ایران چندان زیاد نیست. زندگی و طوسی نصرآبادی (۱۳۹۶) با تمرکز بر ۱۲۰ دانش‌آموز مشگین‌شهر ۳۴۷ لقب رایج در میان آنان را بررسی کردند. بر اساس یافته‌ها، بیشترین القاب گروه پسران مربوط به هویت محلی و بیشترین القاب گروه دختران مربوط به هویت ملی بود. در مطالعه مذکور دلایل لقب‌گذاری به زیردسته‌های تحقیر، تحبیب، طنز و بی‌دلیل طبقه‌بندی شدند و در هر دو گروه دختر و پسر، دلیل تحقیر بیشترین کاربرد را نشان داد.

گفتنی است مطالعه حاضر به دلیل تمرکز بر عناصر همراه با نام افراد، پژوهشی در حوزه نام‌شناسی به شمار می‌آید. این شاخه از زبان‌شناسی اجتماعی تاریخچه‌ای طولانی ندارد، اما در چند دهه گذشته، شاهد پیشرفت در روش‌شناسی و یافته‌های پژوهشی بوده‌ایم. در گستره نام‌شناسی اجتماعی مربوط به ایران -پهویژه با رویکرد شناختی- مطالعاتی انجام شده و زندگی و همکاران (۱۴۰۰) ضمن توصیفی مطالعات انجام شده، نقشه راه این حوزه مطالعات را ارائه داده‌اند.

شایان ذکر است که در ژانر اعلامیه‌ترجمیم، زمینه‌ای برای تحقیر و طنز وجود ندارد و نگارندگان در بررسی اولیه خود دریافتند که تمام القاب به‌کاررفته در اعلامیه‌ها به‌منظور تحبیب و تحسین متوفی یا اطرافیان او به‌کاررفته است. البته برای عنوان‌ها و القاب جنبه‌های دیگری نیز می‌توان قائل شد که در این مطالعه می‌کوشیم مواردی از آنها را بررسی کنیم. به‌منظور انجام پژوهشی ساختارمند تلاش کرده‌ایم به‌طور صریح به سه پرسش زیر پاسخ دهیم:

در ژانر اعلامیه‌ترجمیم شهر تبریز از چه عنوان‌ها و القاب اجتماعی و خویشاوندی استفاده می‌شود؟

عنوان‌ها و القاب به‌کاررفته برای زنان و مردان چه تفاوت‌هایی دارند؟

عنوان‌ها و القاب مندرج در اعلامیه‌ها چه تصویری از مناسبات اجتماعی و فرهنگی ساکنان تبریز ارائه می‌دهند؟

خصوص اشعار ترجمیم و متون مذهبی بود. بخش سوم به معرفی متوفی اختصاص داشت. بخش چهارم نشان‌دهنده مکان و زمان مجلس ترجمیم بود. بخش پنجم دعوت از دوستان از آشنایان، بخش ششم درج نام خانواده‌های معزاً که بیشتر به‌منظور ادای احترام آن‌ها نسبت به فوت فرد متوفی درج می‌شود. بخش هفتم نام امام جماعت، بخش هشتم وفات فرد متوفی، بخش نهم تقدیر و تشکر. نتایج این مطالعه نشان داد که بین کارت یادبود انگلیسی و اعلامیه‌های ترجمیم به زبان فارسی شباهت‌های بیشتری نسبت به تفاوت‌ها وجود دارد. در خصوص بخش‌های سوم و چهارم تفاوت چندان بین کارت یادبود انگلیسی و اعلامیه‌های ترجمیم به زبان فارسی وجود نداشت.

هاشم‌پور (۲۰۱۶) با بررسی پوسته‌های ترجمیم در زبان فارسی بر اساس تئوری کنش‌گفتاری دریافت که فراوانی جملات اظهاری و امری بیشتر از انواع دیگر است.

سلحشور (۲۰۱۷) به بررسی تحلیل سبکی اعلامیه‌های ترجمیم در شهر تبریز پرداخته و ۵۰ اعلامیه ترجمیم را از منظر ویژگی‌های متنی که از طریق آن‌ها ساختارهای کلان تحقق می‌یابند، بررسی کرده است. بر اساس یافته‌های وی ۸ بخش در اعلامیه‌ها شناسایی شدند. بخش اول شامل عباراتی همچون «بازگشت همه به‌سوی اوست» و «هوالباقی» است که در این خصوص بسامد به‌کارگیری عبارت عربی «هوالباقی» بیشتر از معادل فارسی آن است. بخش دوم مربوط به نوع مجلس ترجمیم (سوم، چهلم و سالگرد) و بخش سوم اشعار ترجمیم را شامل می‌شود که در مورد اشعار ترجمیم در حدود ۲۱ مورد از ۵۰ مورد به زبان ترکی و ۲۹ مورد به زبان فارسی هستند. بخش چهارم اطلاع‌رسانی در باره فرد فوت شده است که خود در برگیرنده القاب اجتماعی و مذهبی است. بخش پنجم مربوط به مکان و زمان عزاداری است. در این بخش بسامد بالای برگزاری مجالس به‌خصوص بعدازظهر روزهای غیر تعطیل بود. بخش ششم نمایی از همبستگی و صمیمیت خانواده صاحب‌عزا را به تصویر می‌کشد که در آن فهرستی از اسامی خویشاوندان نزدیک اعم از پدر، دایی، عمو، پسرخاله و پسرعمه درج می‌شود و سپس نام خانوادگی بدون درج نوع قرابت خانوادگی افزوده می‌شود. در همین بخش سازمان‌ها و ارگان‌هایی که خانواده متوفی در آن‌ها مشغول خدمت هستند و یا از آن‌ها بازنشسته شده‌اند درج می‌شود؛ مانند شهرداری، سازمان آب، دانشگاه، شرکت‌های خصوصی، تاکسی‌رانی و غیره. بخش هفتم

عنوان و لقب	فراوانی	درصد فراوانی
سیده	۵	۱.۵٪
ام شهید(ان)	۲	۰.۶٪
سرکار	۱	۰.۳٪
مجموع	۳۲۸	

جدول ۲. عنوان‌ها و خویش‌واژه‌ها در زنان متوفی و بستگان زن

عنوان	فراوانی	درصد
۱ مادر	۱۵۸	۹.۸٪
۲ مادر بزرگ	۱۵۲	۹.۵٪
۳ خواهر	۱۵۰	۹.۳٪
۴ متعلقه	۱۴۸	۹.۲٪
۵ مادرزن	۱۴۷	۹.۱٪
۶ خاله	۱۰۴	۶.۵٪
۷ عمه	۱۰۲	۶.۳٪
۸ برادرزن /	۸۰	۵٪
۹ زن عمو	۷۵	۴.۶٪
۱۰ فرزند	۶۸	۴.۲٪
۱۱ زن دایی	۵۸	۳.۶٪
۱۲ خواهرزن /	۵۷	۳.۵٪
۱۳ صبیبه	۵۱	۳.۱٪
۱۴ همسر، عیال	۴۲	۲.۶٪
۱۵ والده	۲۷	۱.۶٪
۱۶ خواهر زاده	۲۷	۱.۶٪
۱۷ دختر عمو	۲۱	۱.۳٪
۱۸ برادرزاده	۲۰	۱.۲٪
۱۹ آنا	۱۶	۱٪
۲۰ همسر برادر	۱۲	۰.۷٪
۲۱ دختر خاله	۱۱	۰.۶۸٪
۲۲ دختر عمه	۱۰	۰.۶۲٪
۲۳ دختر دایی	۹	۰.۵٪
۲۴ عروس	۹	۰.۵٪
۲۵ نوه	۹	۰.۵٪

در ادامه چند نمونه از عنوان‌ها و القاب اجتماعی به کار رفته در اعلامیه‌ها را مرور می‌کنیم.

۱. دختر عزیز حسین
۲. صبیبه شاعر اهل بیت و عصمت و طهارت مرحوم حاج

محمد حسین

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر مطالعه‌ای توصیفی - تحلیلی است و داده‌های پژوهش به صورت میدانی گردآوری شده است. بازه زمانی گردآوری داده‌ها از شهریورماه سال ۱۳۹۴ تا بهمن ۱۳۹۸ است. به منظور پاسخ به پرسش‌های تحقیق، نگارندگان ۴۲۴ اعلامیه ترحیم کاغذی (۲۱۲ مرد و ۲۱۲ زن) را از سطح شهر تبریز جمع‌آوری و به بررسی آن‌ها پرداختند. هیچ محدودۀ جغرافیایی‌ای برای جمع‌آوری اعلامیه‌ها تعریف نشد و لذا داده‌های گردآوری شده به طور طبیعی، مناطق مختلف تبریز و طبقات اجتماعی گوناگون ساکن در این شهر را بازتاب می‌دهند. گفتنی است تمام عنوان‌ها و القاب مشاهده شده در اعلامیه‌ها مدنظر قرار گرفتند و الگو یا شیوه از پیش تعریف‌شده‌ای برای لحاظ کردن یا کنار گذاشتن برخی داده‌ها مدنظر قرار نگرفت.

یافته‌های تحقیق

در پیکره تحقیق از مجموع ۴۲۴ اعلامیه ترحیم، ۱۰ نوع عنوان و لقب اجتماعی برای ارجاع به زنان به کاررفته است. همان‌طور که در جدول (۱) مشاهده می‌کنیم، عنوان «بانو» بیشترین بسامد و «سرکار» کمترین بسامد را داراست. چهار عنوان «الحاجیه»، «کنیز (خادم) حضرت فاطمه (س)»، «کربلاییه» و «سیده» که حاوی بار مذهبی هستند، با فراوانی ۱۶۶ بخش عمده‌ای از عنوان‌های اجتماعی را به خود اختصاص می‌دهند. از نکات قابل تأمل در این جدول این است که در تنها ۶۶ مورد با استفاده از عنوان‌های «دکتر» یا «مهندس» به موقعیت شغلی زنان اشاره شده است.

جدول ۱. عنوان‌ها و القاب اجتماعی در زنان متوفی و بستگان

زن

عنوان و لقب	فراوانی	درصد فراوانی
۱ بانو (ان)	۱۲۶	۳۸.۴٪
۲ الحاجیه	۸۹	۲۷.۱٪
۳ کنیز(خادم) حضرت فاطمه (س)	۵۲	۱۵.۸٪
۴ کربلاییه	۲۰	۶٪
۵ خانم	۱۷	۵.۱٪
۶ دوشیزه	۱۰	۳٪
۷ خانم دکتر / مهندس	۶	۱.۸٪

خویش‌واژه برای زنان به کاررفته است، این عدد در مردان ۱۴۷۹ می‌باشد. تفاوت‌های ذکر شده نشان می‌دهد که در اعلامیه‌های ترحیم شهر تبریز، ترسیم روابط و شبکه‌های خانوادگی و فامیلی برای زنان از اهمیت بیشتری برخوردار است. به بیان دیگر، بخش مهمی از هویت زنان در قالب ارتباطات خانوادگی و خویشاوندی صورت‌بندی می‌شود.

جدول ۴. عنوان‌ها و خویش‌واژه‌ها در مردان متوفی و بستگان مرد

عنوان یا لقب	فراوانی	درصد
۱ برادر	۱۶۳	۱۱٪
۲ پدر	۱۴۸	۱۰٪
۳ عمو	۱۱۶	۷.۸٪
۴ دایی	۱۱۵	۷.۷٪
۵ پدرخانم/پدرزن/ پدرهمسر	۱۱۵	۷.۷٪
۶ شوهر خواهر	۱۱۱	۷.۵٪
۷ باجاناق	۱۱۰	۷.۴٪
۸ پدربزرگ	۱۰۸	۷.۳٪
۹ برادر زن / برادر خانم/ برادر همسر	۹۸	۶.۶٪
۱۰ داماد	۷۹	۵.۳٪
۱۱ خواهرزاده	۵۵	۳.۷٪
۱۲ پسر عمو	۵۴	۳.۶٪
۱۳ پسرخاله	۴۷	۳.۱٪
۱۴ برادرزاده	۴۷	۳.۱٪
۱۵ پسر دایی	۳۵	۲.۳٪
۱۶ پسر عمه	۳۴	۲.۲٪
۱۷ نوه	۱۱	۰.۷٪
۱۸ شوهر خاله	۱۰	۰.۶٪
۱۹ همسر	۸	۰.۵٪
۲۰ شوهر عمه	۴	۰.۲٪
۲۱ نوه عمو	۱	۰.۰۶٪
۲۲ دایی نوه	۱	۰.۰۶٪
۲۳ عموزاده	۱	۰.۰۶٪
۲۴ شوهر خواهر زاده	۱	۰.۰۶٪
۲۵ فرزند دختر عمو	۱	۰.۰۶٪
۲۶ فرزند باجاناق	۱	۰.۰۶٪
۲۷ نوه خواهر	۱	۰.۰۶٪
۲۸ برادر خوانده	۱	۰.۰۶٪
۲۹ فرزند عزیز دوست گرامی	۱	۰.۰۶٪
۳۰ پدرشوهر	۱	۰.۰۶٪
۳۱ ابوی	۱	۰.۰۶٪
مجموع	۱۴۷۹	

در ادامه عنوان‌ها و القاب مردان را مرور می‌کنیم. بر اساس اطلاعات درج شده در جدول زیر ۱۲ نوع عنوان یا لقب اجتماعی برای اشاره به مردان به کاررفته است. گفتنی است تعداد انواع عنوان‌های اجتماعی مردان (۱۲ نوع) تفاوت چندانی با انواع مربوط به زنان (۱۰ نوع) ندارد، اما فراوانی گروه مردان (۲۷۸۱) بسیار بیشتر از فراوانی مربوط به زنان (۳۲۸) است. این تفاوت چشمگیر نشان می‌دهد در ژانر مورد مطالعه، بر نقش اجتماعی مردان تأکید بیشتری می‌شود. مطابق با اطلاعات جدول زیر، در گروه مردان نیز عنوان‌های با بار معنایی مذهبی شامل «حاج»، «کربلایی»، «سید»، «مشهدی»، «خادم دربار امام حسین (ع)»، بیش از ۷۱ درصد از کل القاب اجتماعی مردان را تشکیل می‌دهند. برخلاف گروه زنان که درصد عنوان‌های شغلی نظیر «دکتر» و «مهندس» ناچیز (۱.۸٪) است، این عدد در مورد مردان به ۸.۶٪ می‌رسد.

جدول ۳. عنوان‌ها و القاب اجتماعی در مردان متوفی و بستگان مرد

عنوان یا لقب	فراوانی	درصد فراوانی
۱ (ال) حاج (ی)	۱۳۱۳	۴۷.۲٪
۲ کربلایی	۴۱۶	۱۴.۹٪
۳ آقای (بان)	۳۴۶	۱۲.۴٪
۴ دکتر/ استاد/ مهندس	۲۴۱	۸.۶٪
۵ سید	۱۱۲	۴٪
۶ مشهدی	۹۵	۳.۴٪
۷ شهید (ان)	۸۴	۳٪
۸ خادم دربار امام حسین (ع)	۵۴	۱.۹٪
۹ بزرگ خاندان	۵۴	۱.۹٪
۱۰ القاب نظامی (سرگرد، سردار، سرهنگ)	۴۱	۱.۴٪
۱۱ آیت الله/ حجت السلام	۲۳	۰.۸٪
۱۲ مداح	۲	۰.۰۷٪
مجموع	۲۷۸۱	

در ادامه عنوان‌های خویشاوندی گروه مردان مندرج در جدول ۴ را مرور می‌کنیم. برخلاف شمار خویش‌واژه‌ها در گروه زنان که معادل ۵۱ مورد است، برای مردان صرفاً ۳۱ عنوان ناظر بر روابط خویشاوندی شناسایی شد. این تفاوت در فراوانی عنوان‌ها نیز مشاهده می‌شود. درحالی‌که ۱۵۹۹

در تصویر نمونه زیر موارد پربسامد مربوط به اعلامیه‌های مردان مانند «آقا»، «حاج» را مشاهده می‌کنیم. در این اعلامیه دستاورد عمده اجتماعی شخص متوفی به صورت عبارت «بانی احیاء خانه ستارخان، سردار ملی» برجسته شده است.

تصویر ۲. یک نمونه اعلامیه از گروه مردان

در اعلامیه‌های مردان نیز الگوهایی برای نمایاندن وابستگی مرد متوفی به پدرش مشاهده می‌شود. در مواردی از آنها شاهد توالی عنوان‌های خویشاوندی و اجتماعی متوفی و نیز پدر متوفی هستیم. مواردی از آنها عبارت‌اند از:

۱. فرزند بزرگوار مرحوم آقای ابراهیم
۲. فرزند ارجمند حاج مجید
۳. فرزند روح‌الله (امام خمینی)
۴. فرزند برومند سردار شهید حاج محمود

در مثال شماره (۳) ارتباط معنوی شخص متوفی با امام خمینی، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران تصریح شده است. این مثال نشان می‌دهد که در ژانر اعلامیه ترحیم، علاوه بر اشاره به روابط خویشاوندی خونی، رابطه نمادین و معنوی میان افراد نیز مدنظر است.

از دیگر نکات قابل تأمل در اعلامیه‌های مورد مطالعه، درج نام افراد و نهادهای خصوصی یا دولتی است که با

خانواده متوفیان اظهار همدردی کرده‌اند. البته در پژوهش حاضر، کمیت و کیفیت این نهادها - که معمولاً در بخش پایین اعلامیه‌ها درج می‌شوند - مورد مطالعه قرار نگرفته‌اند، اما با نگاهی گذرا به نمونه‌های گردآوری شده می‌توان نتیجه گرفت که این قسمت، در واقع بخش ثابت و تعیین‌کننده ژانر اعلامیه ترحیم است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش از ۴۲۴ اعلامیه ترحیم، در مجموع ۲۲ نوع عنوان و لقب اجتماعی (۱۰ عنوان برای زنان و ۱۲ عنوان برای مردان) و ۸۲ خویش‌واژه (۵۱ عنوان برای زنان و ۳۱ عنوان برای مردان) استخراج شد. فراوانی عنوان‌ها و القاب اجتماعی و خویشاوندی در دو گروه زنان و مردان متفاوت است. تفاوت‌های مشاهده شده که به صورت دقیق ارائه شده است نشان می‌دهد در الگوهای بازنمایی عنوان‌ها و القاب اجتماعی و خویشاوندی در زنان و مردان تفاوت‌هایی وجود دارد. در حالی که برای زنان بازنمایی روابط خانوادگی و خویشاوندی در اولویت قرار دارد، در گروه مردان عنوان‌ها و القاب شغلی و اجتماعی تعیین‌کننده‌تر است. نقطه اشتراک کاربرد عنوان‌ها و القاب در هر دو گروه، استفاده از عنوان‌ها و القاب با بن‌مایه‌های مذهبی است. کاربرد گسترده القابی نظیر «حاج»، «الحاجیه»، «خادم دربار امام حسین (ع)» و نظایر آن نشان می‌دهد که رویدادها و آیین‌های مذهبی تا چه اندازه در صورت‌بندی ژانر اعلامیه ترحیم مؤثرند، به‌ویژه که برخی از این عنوان‌ها و القاب در ژانرهای گفتاری و نوشتاری دیگر کاربرد چندانی ندارند. به بیان دیگر، مواردی از این القاب ژانر محور هستند و صرفاً به گونه متنی اعلامیه ترحیم اختصاص دارند.

شایان ذکر است که یافته‌های مطالعه حاضر با نتایج فرناندز (۲۰۰۷) هم‌راستا می‌باشد، چرا که در شهر تبریز نیز همچون جامعه عصر ویکتوریا از انواع ابزارهای زبانی شامل مبالغه و واژگان با بار عاطفی مثبت برای تجلیل از متوفی و یا بستگان مرد و زن او استفاده می‌شود. با وجود تفاوت‌های بنیادی در دو جامعه مورد نظر - هم از نظر زمانی و هم به لحاظ فرهنگی - چنین به نظر می‌آید که ژانر اعلامیه ترحیم در جوامع مختلف کارکرد اجتماعی کمابیش یکسانی دارد.

همچنین، مطالعه حاضر ادعای جلیلی‌فر، وارانصری، سعیدیان و خزایی (۲۰۱۴) در خصوص درج روابط ضمنی فرهنگی - اجتماعی در متن اعلامیه‌ها را تأیید می‌کند. در متن اعلامیه‌های ارزیابی شده، موارد متعددی از وابستگی

بخش شامل عبارات آغازین، نوع مجلس ترحیم، شعر، اطلاع‌رسانی در باره فوت یک فرد، مکان و زمان عزاداری، وابستگی خانوادگی و سازمانی درج شده‌اند. نگارندگان معتقدند یافته‌های پژوهش حاضر ضمن روشن کردن بخشی کوتاه از مسیر مطالعات نام‌شناسی - ترسیم شده توسط زندی و همکاران (۱۴۰۰) - می‌تواند در بافت‌های زبانی و اجتماعی دیگر انجام شود و تصویری جامع از بازنمایی روابط خویشاوندی و مناسبات اجتماعی ساکنان مناطق مختلف کشور پیش روی محققان قرار دهد.

شخص متوفی یا بستگان مرد و زن متوفی به نهادهای مختلف اجتماعی، مذهبی و سیاسی درج شده است. برای مثال، برخی عنوان‌ها مانند «دکتر»، «مهندس» به موقعیت‌های شغلی اشاره می‌کنند، و تعداد قابل توجهی از القاب مانند «خادم دربار امام حسین(ع)» به برگزاری مناسک مذهبی اشاره دارند.

گفتنی است ساختار اغلب اعلامیه‌های گردآوری شده در این مطالعه با ویژگی‌های مطرح شده توسط سلحشور (۲۰۱۷) سازگار است، چرا که در این اعلامیه‌ها نیز معمولاً هشت

منابع

زبان‌شناسی اجتماعی. جستارهای زبانی. دوره ۸، شماره ۷: ۷۰-۵۳.

زندی، بهمن، سید محمود متشرعی و فاطمه یوسفی‌راد. (۱۴۰۰). نقشه راه مطالعات نام‌شناسی: از رویکرد سنتی تا رویکرد شناختی-اجتماعی. *زبان‌شناسی اجتماعی*. دوره ۴، شماره پیاپی ۱۴: ۱۱-۲۸.

Afful, J. B. (2012). A genre analysis of death announcements in Ghanaian newspapers. *Language Discourse & Society*, 1(2), 118-137.

Baranick, A., Sheeler, J., & Miller, S. (2005). *Life on the death beat: A handbook for obituary writers*. Marion Street Press.

Crystal, D. (1992). *An encyclopedic dictionary of language and languages*. Blackwell Publishers.

Elhambakhsh, E., Amirjalili, F. & Kashefi, E. (2015). A comparative genre analysis of memorial cards in English and funeral/memorial announcements in Persian. *Journal of Applied Linguistics and Applied Literature: Dynamics and Advances*. 3(2), 37-48.

Fairclough, N. (1992): *Discourse and social change*. Oxford: Blackwell.

Fernández, E.C. (2007). Linguistic devices coping with death in Victorian obituaries. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*,

آفاگل‌زاده، فردوس (۱۳۹۲). *تحلیل گفتمان انتقادی: تکوین تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی*. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

مدرسی، یحیی (۱۳۶۸). *درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

زندی، بهمن و محمدرضا طوسی نصرآبادی (۱۳۹۶). بررسی لقب‌گذاری دانش‌آموزان مشگین‌شهر از دیدگاه 20, 7-21.

Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.

Hashempour, Z. (2016). A study on Iranian funeral posters: Speech acts analysis. *Journal of Language Teaching and Research*, 7(5), 946-952.

Jalilifar, A., Varnaseri, M., Saidian, S., & Khazaie, S. (2014). An investigation into the genre features of funeral announcements: people's view in social communications in focus. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 98(6), 747-756.

Moore, S.H. (2002). Disinterring ideology from a corpus of obituaries: A critical post mortem. *Discourse & Society*. 13(4), 495-536.

Salahshour, F. (2017). A 'thick description' genre analysis of death announcement notices. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 20(3), 63-76.

COPYRIGHTS

© 2023 by the authors. Licenses PNU, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY4.0) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>)